

Проблеми розвитку екологічної освіти, культури та виховання як складових гармонійного розвитку особистості

У роботі розглядається один з найактуальніших напрямків сучасної системи освіти й виховання – екологічне виховання. Без екологічного виховання і просвіти не можливе формування адекватної суспільної екологічної свідомості, яка, у свою чергу, є потужним чинником впливу на особистість громадянина сучасної української держави.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, екологія, екологічне виховання, екологізація різноманітних видів діяльності, екологічна свідомість, екологічна культура.

Будь-яка діяльність людини пов'язана зі споживанням і виробництвом та проявляється у потребі все більшої кількості природних ресурсів. Результатом такої діяльності є погіршення стану навколишнього природного середовища, поширення таких регіональних та глобальних екологічних проблем, як: зміна клімату, забруднення прісних водойм, деградація ґрунтів та лісів, втрата біологічного розмаїття, збільшення кількості відходів тощо. Виникнення такої кількості екологічних проблем свідчить про порушення екологічної рівноваги через споживацьке ставлення людей до навколишнього середовища.

Слід пам'ятати про те, що деградація навколишнього середовища може серйозно впливати на здоров'я людей, рівень бідності, економічний розвиток тощо. Розуміння цього беззаперечного факту змушує змінити ставлення людини до довкілля. Система екологічного виховання покликана служити саме для розуміння взаємозв'язку між діяльністю людини та природою.

Екологічне виховання та формування екологічної культури особистості є актуальною педагогічною, соціальною та економічною проблемою сучасності. Цьому питанню були присвячені дослідження Е. О. Абрамяна [1], Н. М. Верзіліна, В. І. Вернадського, Л. П. Морозової, А. Н. Захлебного [3-6], І. Д. Зверева, В. С. Липицького, І. С. Матрусова, В. А. Сухомлинського та ін. Але сучасна екологічна ситуація вимагає від населення нового світогляду та сприйняття навколишнього середовища, свідомого ставлення до природи. Саме тому питання екологічного виховання і формування екологічної культури людини потребує подальшого вивчення та розвитку.

Метою представленого дослідження є аналіз проблеми формування екологічної свідомості та культури населення, які забезпечать створення нових моральних засад у відносинах з природою, сучасних норм пове-

дінки людини у довкіллі, почуття відповідальності перед майбутніми поколіннями.

В умовах глобального занепокоєння екологічною безпекою, спричиненого сучасними реаліями, екологічна освіта набуває статусу пріоритетного напрямку у діяльності освітніх закладів: вона здійснює виховання екологічної культури особистості, спрямованої на розвиток відповідальності людини при вирішенні екологічних проблем. Екологічну освіту слід розглядати як системоутворюючий компонент усього освітнього процесу, що визначає його стратегічні цілі й основні напрямки, створює інтелектуальне, моральне і духовне підґрунтя розвитку людства.

Важливість екологічної освіти та виховання доводить факт затвердження Україною «Основних засад (Стратегії) Державної екологічної політики України на період до 2020 року» [7], головною метою якої є підвищення рівня суспільної екологічної свідомості. Основні завдання екологічної політики України такі:

- створення національної інформаційної системи охорони навколишнього природного середовища;
- розроблення до 2015 року організаційного механізму місцевого, регіонального та національного рівня для активного залучення громадськості до процесу екологічної освіти з метою сталого розвитку, екологічної просвіти та виховання;
- розроблення до 2015 року і реалізація Стратегії екологічної освіти з метою сталого розвитку українського суспільства та економіки України;
- створення до 2015 року системи екологічного навчання та підвищення кваліфікації державних службовців, до компетенції яких належать питання охорони навколишнього природного середовища;
- створення до 2015 року мережі регіональних екологічно-просвітницьких центрів на базі закладів освіти, неурядових природоохоронних організацій тощо;
- сприяння місцевим громадам щодо впровадження невиснажливого господарювання та екологічно дружніх технологій;
- включення питань формування екологічної культури, екологічної освіти та просвіти в державні цільові, регіональні та місцеві програми розвитку.

Але, не зважаючи на прийняття низки нормативно-правових документів з питань екологічної освіти, практичні методики формування екологічних знань у населення розроблені досить слабо. У дітей та молоді не сформовані систематичні екологічні знання, які мають спиратися на емоційну природу людини, її естетичні та етичні відчуття.

Загальновідомо, що екологія – це наука про взаємовідносини живих організмів один з одним та з навколишнім середовищем. Але у сучасній дійсності, екологія – це не просто наука, це новий світогляд. На думку

В. І. Вернадського, «людина – частина живої речовини, підлегла загальним законам організованості біосфери, поза якою вона існувати не може» [4]. Тому людина не є головною дійовою особою навколишнього світу, а лише частина природи.

Люди мають дотримуватися законів природи та змінити своє споживачьке ставлення до неї. Охороняти природу потрібно не тільки тому, що вона «наше багатство», а тому, що вона самоцінність. Людина не може існувати без природного оточення, а навпаки, природа без людини, – може. Ось чому потрібно давати дітям та молоді систематичні екологічні знання, не обмежуючись біологічними та географічними термінами, якими користуються окремі викладачі.

Формування високого рівня екологічної грамотності населення необхідно розпочинати з підростаючого покоління [2].

Виходячи з цього, можна сформулювати такі задачі екологічного виховання дітей та молоді:

- розуміння самоцінності природи;
- пізнання себе як частини природи;
- виховання шанобливого ставлення до всіх без винятку видів живих істот, незалежно від існуючих у суспільстві симпатій та антипатій;
- розуміння взаємозв'язків і взаємозалежності у природі;
- виховання активної життєвої позиції;
- вивчення азів екологічної безпеки;
- формування вміння раціонально використовувати природні багатства;
- формування емоційно-позитивного ставлення до навколишнього середовища;
- формування розуміння неповторності і краси навколишнього середовища.

У «Концепції екологічної освіти в Україні» [8] відзначається, що настав час виховувати підростаюче покоління не у згубній традиції якомога більше брати від природи, а в іншій, притаманній українському народові, – у гармонійному співіснуванні з природою, раціональному використанні та відтворенні її багатств, у психологічній готовності постійно оберігати природні цінності. У вирішенні цих завдань першорядну роль повинна відігравати екологічна освіта.

У процесі екологічного виховання необхідно дотримуватися інтегрованого підходу, який включає взаємозв'язок дослідницької діяльності, музики, образотворчого мистецтва, фізичної культури, гри, театральної діяльності, літератури, моделювання, тобто здійснювати екологізацію різноманітних видів діяльності.

Екологічну освіту необхідно розпочинати з раннього віку дитини. У цьому процесі повинні брати участь не тільки вихователі та педагоги,

а й батьки, які мають певний життєвий досвід і бодай елементарну підготовку. Екологічна освіта має спрямовуватися на подолання споживачького ставлення до природи та її ресурсів, поєднання раціонального й емоційного у взаємовідносинах людини з природою, що ґрунтується на принципах добра, краси, розуму, свідомості й патріотизму. Її зміст відображає соціальний досвід взаємодії людства з довкіллям, орієнтований на загальнолюдські цінності, ідеї гуманізму, демократії, вдосконалення самої людини.

Мета екологічної освіти досягається шляхом поетапного вирішення освітніх, виховних і розвивальних завдань, а саме:

- виховання потреби у спілкуванні з природою;
- розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно-грамотної поведінки;
- ознайомлення з народними традиціями взаємовідносин людини з природою, а також з найкращими досягненнями світової практики;
- виховання дбайливого ставлення до власного здоров'я;
- залучення підростаючого покоління до активної природоохоронної діяльності на основі здобутих знань і ціннісних орієнтацій.

Виховання у дітей шанобливого ставлення до природи повинне спиратися на національний досвід взаємодії людини з навколишнім середовищем та виражатися у широкому й активному використанні здобутків народних традицій, елементів календарної обрядовості та фольклору.

Починати екологічне виховання необхідно якомога раніше, тому що у дошкільному віці закладаються основи особистості, у тому числі – позитивне ставлення до природи, навколишнього світу. Дитячий садочок є першою ланкою системи безперервної екологічної освіти, а тому не випадково перед вихователями постає задача формування у дошкільнят основ культури раціонального природокористування.

Головною умовою, що забезпечить успіх цієї роботи, є розуміння вихователем психофізіологічних особливостей дітей дошкільного віку: малюки довірливі та безпосередні, легко включаються у спільну з дорослими практичну діяльність, із задоволенням маніпулюють різними предметами. Вони емоційно реагують на доброзичливий голос вихователя, із задоволенням повторюють за ним слова та дії. Виходячи з цього, найважливіша задача вихователя у роботі з дітьми цього віку – закласти перші орієнтири у світі природи – дбайливе збереження рослин і тварин як живих істот.

Екологічне виховання є невідривним від екологічної освіти. Екологічна освіта дозволяє сформувати єдність свідомості й поведіння, яке знаходиться в гармонії з природою. Досягається ця гармонія за допомогою різних педагогічних підходів, спрямованих на доведення

єдності усього живого на планеті й відповідальності людини, вінця природи, за всю флору і фауну.

Першорядні завдання екологічної освіти – це накопичення конкретного чуттєвого уявлення дітей про предмети та явища навколишнього середовища, формування розуміння специфіки живого об'єкту, його принципової відмінності від предмету (неживого об'єкту), навчання елементарним правилам взаємодії з рослинами та тваринами, заохочення до створення для них потрібних умов. Виховання дітей не стане екологічним, доки вони не зрозуміють, що рослинам на підвіконні потрібна вода, папузі у клітці – їжа й вода. Така діяльність має сповнюватися позитивними емоціями дітей, активним сприйняттям усього того, що говорить і робить вихователь.

Маля ближче за нас, дорослих, до природи у прямому сенсі цього слова хоча б тому, що дитина має малий зріст. Трава їй дійсно до поясу, квіти дивляться їй прямо в очі. А відтак, і вихлопні гази теж плывуть дитині прямо до обличчя, а купи сміття з контейнера загрозово звисають над головою [9].

Виходячи з цього, є сенс у широкому та багатогранному терміні «екологія» відокремити тему «Екологія дитини». Дорослі мають звернути увагу на особливості взаємовідносин малюка та природи і розвивати у ньому кращі людські риси, підтримати таланти, зміцнити його здоров'я.

Отже, вже з дошкільного віку дітям необхідно прищеплювати любов до навколишнього середовища, вміння оберігати «зелених друзів» та примножувати природні багатства. Ось чому така галузь педагогіки, як екологічне виховання взагалі та дошкільників зокрема, виходить на перший план.

Виходячи з вищевикладеного, екологічна культура – це діяльність людини, спрямована на організацію та трансформацію природного світу відповідно до власних потреб та намірів. Вона повертає нас до вихідного, первісного розуміння слова «культура» – в широкому сенсі, що означає мистецтво впорядковувати навколишнє середовище, а також реалізувати людське життя на певній ціннісній основі. Культура у цьому сенсі звернена до двох факторів – довкілля і внутрішнього світу людини, а тому спрямована на створення бажаного устрою в природі і на виховання високих гуманістичних цінностей та орієнтирів у людському житті.

Екологічна культура має бути орієнтована на подолання власної обмеженості людини як природної істоти щодо її пристосування у біосфері в умовах постійної конкуренції з боку тих чи інших живих форм. Тому екологічна культура не є чимось несуттєвим і вторинним для існування людини: вона становить саму його функціональну основу, уможливаючи доцільне й ефективне використання природних багатств. Розуміють її по-різному: для одних – це традиційне, шанобливе ставлення

до природи, засвоєне з молоком матері, для інших – наслідок пізнання, саморозвитку, вдосконалення.

Дослідження освітнього процесу, проведене в технічному ВНЗ, довело недостатність екологічних знань у студентів, їхню несформованість на основі глибокої внутрішньої природничо-наукової (екологічної) єдності усіх дисциплін [10]. Існуюча екологічна підготовка майбутніх спеціалістів, не зважаючи на накопичений інноваційний науково-теоретичний потенціал у ВНЗ, все ще не знімає гостроти згаданої проблематики. До свідомості студентства у недостатній мірі доносяться питання екологічної освіти та виховання, а також механізми, що лежать в основі їхньої реалізації у конкретних умовах, психологічні настанови, погляди та значущість цієї діяльності. Крім того, трансформація змісту екологічної освіти, її компонентів і вимог до знань та навичок у студентів ставлять все нові й нові задачі.

Триєдність екологічної освіти, виховання і культури передбачає їхній послідовний взаємопов'язаний розвиток, який не може бути забезпечено без використання сучасних методів, серед яких – такі:

- систематичне формування фонду екологічної літератури, включаючи комплектування періодичними виданнями екологічного спрямування;
- координація і взаємодія природоохоронних та освітніх установ на основі спільних планів, програм, екологічних проєктів;
- організація масових, групових заходів з екологічної тематики;
- формування й удосконалення інформаційної бази тощо.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати:

- проблеми екологічної безпеки людства на сучасному етапі повинні вирішуватися висококваліфікованими кадрами, які володіють знаннями про біосферу, закони її розвитку, специфіку взаємодії природи й суспільства у всій її розмаїтості, про інформаційні процеси в природі й суспільстві, а також здатні застосовувати новітні, у тому числі й комп'ютерні технології для вирішення екологічних проблем на локальному, регіональному й глобальному рівнях;

– екологічну підготовку студентів слід розглядати як частину безперервної наскрізної програми екологічної освіти і як обов'язкову складову освітньої системи технічного ВНЗ, яка сприяє покращенню підготовки інженерів, зростанню рівня їхньої загальної і професійної культури;

– екологічне виховання необхідно розпочинати у дошкільному віці, оскільки саме тоді закладаються основи особистості, у тому числі – позитивне ставлення до природи, навколишнього світу;

– підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості та культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи повинна стати одним з визначальних важелів при вирішенні надзвичайно гострих екологічних та соціально-економічних проблем сучасної України.

Література

1. Абрамян Е. А. Экологическое образование должно быть непрерывным / Е. А. Абрамян // Экология и жизнь. – 1998. – № 3 (7). – С. 16–18.
2. Афонин А. В. Экологическое воспитание : новый взгляд на проблему / А. В. Афонин // Педагогическое образование. – 1991. – Вып. 3.
3. Верзилин Н. М. Проблемы преподавания биологии / Н. М. Верзилин // Педагогика. – 1974. – 434 с.
4. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский – М. : Наука, 1988. – 520 с.
5. Морозова Л. П. Виховання екологічної культури особистості [Текст] / Л. П. Морозова // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 88–92.
6. Захлебный А. Н. О формах организации экологического образования и воспитания школьников [Текст] / А. Н. Захлебный // Биология в школе. – 1987. – № 3. – С. 67–89.
7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 року № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi).
8. Про концепцію екологічної освіти в Україні // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – № 7. – 2002. – С. 3–23.
9. Малей О. В. Формування екологічної культури та свідомості у дітей дошкільного віку / О. В. Малей // Збірка матеріалів до науково-практичної конференції «Шляхи забезпечення екологічної безпеки населених пунктів України». – Миколаїв, 2012. – С. 91–96.
10. Малей О. В. Формування екологічної компетенції у студентів технічних ВУЗІВ [Текст] / О. В. Малей // Стан та тенденції розвитку вищої професійної освіти у сучасному світі : матеріали 68-ї науково-методичної конференції Харківського національного університету будівництва та архітектури. – Х. : ХНУБА, 2013. – С. 16–19.